

GEORGIJ CZEREWKO
IRYNA RUDYŃSKA
OKSANA DADAK
TARAS HACZEK

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH: KONCEPCJA I REALNOŚĆ NA UKRAINIE

Praktyka pokazuje, że rozumienie pojęcia zrównoważonego rozwoju i jego znaczenia ekonomicznego, społecznego i ekologicznego jest silnie powiązane ze stanem gospodarki i poziomem konsumpcji w poszczególnych krajach. W społeczeństwach ubogich zrównoważony rozwój oznacza często działania na rzecz osiągnięcia przyrostu wskaźników konsumpcji. W krajach bogatych i rozwiniętych technologicznie w zrównoważonym rozwoju upatruje się raczej ochronę środowiska naturalnego przy racjonalizacji poziomu i struktury produkcji oraz konsumpcji¹. Nie należąc do tej grupy krajów, Ukraina na

Prof. dr hab. GEORGIJ CZEREWKO – kierownik Katedry Teorii Ekonomii Wydziału Zamiejscowego Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Tomaszowie Lubelskim; adres do korespondencji: ul. Lwowska 80, 22-600 Tomaszów Lubelski.

Dr IRYNA RUDYŃSKA – Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstwa Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu Agrarnego w Dublanach, Ukraina.

Dr OKSANA DADAK – asystent Katedry Ekonomiki Przedsiębiorstwa, Innowacji i Doradztwa w Gospodarce Żywnościowej Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu Medycyny Weterynaryjnej w Dublanach, Ukraina.

Doc. dr TARAS HACZEK – Katedra Marketingu Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu Medycyny Weterynaryjnej w Dublanach, Ukraina.

¹ M. A d a m o w i c z, *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 1, s. 8-13, 68-81.

razie obiektywnie nie może sobie pozwolić na prowadzenie gospodarki ekologicznej. Choć w społeczeństwie ukraińskim, przy wciąż niezadowalających parametrach, charakteryzujących sferę ekonomiczną i społeczną, zaczyna się dostrzegać, oprócz dążności do poprawy dobrobytu ekonomicznego, również potrzebę racjonalnego gospodarowania zasobami środowiska przyrodniczego, ponieważ Ukraina stoi na skraju katastrofy ekologicznej – powietrze i woda są coraz bardziej zanieczyszczone, grunty uprawne wyjąłwiają się, nie nawozi się roli, lasy i tereny rekreacyjne ulegają wyniszczeniu. Najbardziej cierpią przy tym obszary wiejskie, jako najbliższe znajdujące się strefy przyrodniczej. Dlatego na Ukrainie wzrasta znaczenie nowego podejścia do rozpatrywania i rozwiązywania problemów wszechstronnego i zbilansowanego rozwijania obszarów wiejskich. Jest ono obecnie tak ważne, że – jak się wydaje – zrównoważony rozwój obszarów wiejskich należałoby uznać za główny kierunek państwowej polityki agrarnej. Istotną przyczyną takiego wzrastania znaczenia tego problemu jest to, że równowaga między systemem społecznym, ekonomicznym i przyrodniczym jest szczególnie ważna w tych obszarach działalności ludzkiej, gdzie ona bezpośrednio styka się z przyrodą, a forma i wyniki tej działalności uzależnione są bezpośrednio od przyrody. Taką działalnością jest właśnie rolnictwo i takim obszarem jej występowania są obszary wiejskie.

Historyczne uwarunkowania wsi i rolnictwa, razem z liberalizacją gospodarki, wiążą się z koniecznością rozwiązania wielu problemów, warunkujących zrównoważony rozwój obszarów wiejskich: słaby rozwój infrastruktury technicznej, społecznej i kulturalnej, niski poziom wykształcenia i kwalifikacji ludności wiejskiej, niewystarczające możliwości zatrudnienia i pozyskania dochodów poza rolnictwem, mała aktywność ekonomiczna, społeczna i kulturalna ludności, bezrobocie rejestrowane i utajone, niski poziom dochodów ludności wiejskiej, głównie związanej z rolnictwem, niewielka dostępność usług służących prowadzeniu działalności gospodarczej, słabość instytucji i organizacji wspierających rozwój obszarów wiejskich, marginalizacja dziedzictwa kulturowego wsi, rozdrobnienie struktury agrarnej, słaba organizacja rynku rolnego oraz łańcuch marketingowy żywności, niedoinwestowanie gospodarstw rolnych, zagrożenia środowiska naturalnego i wysokie koszty jego ochrony².

² A. Z a w o j s k a, *Rola państwa w pobudzaniu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 4, s. 26-31, 28.

1. OMÓWIENIE PROBLEMU I WYNIKI BADAŃ: ROZWÓJ A RÓWNOWAGA I ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE

Ogólnie przez równowagę rozumiemy stan, w którym między różnymi elementami systemu występuje zbilansowanie, a więc nie ma ich dysfunkcji, co umożliwia trwanie systemu na określonym poziomie. Równowaga może być jednak analizowana w ujęciu statycznym i dynamicznym. To drugie pojęcie jest związane z rozwojem. W warunkach równowagi statycznej nie mają bowiem miejsca zmiany, nie ma więc postępu. W analizie rozwoju gospodarczego mamy do czynienia z równowagą dynamiczną. Zmiana w tych warunkach jest osiągnięciem nowego stanu, a więc równowagi na innym niż dotychczas poziomie³.

Rozwój może następować tylko w warunkach zmian. Na ogół przyjmuje się, że zmiany te muszą być ukierunkowane postępowo, czyli jako efekt powinny powstawać nowe jakości. Takie rozumienie jest słuszne jedynie wówczas, gdy te nowe jakości mają charakter pozytywny⁴.

Równowaga i stabilność w sferze ekonomii oznaczają pewien stan, przy którym propozycja zrównoważa się popytem, możliwości – potrzebami, przy tym potencjał produkcyjny wykorzystuje się całkowicie. Taka sytuacja w zasadzie jest rzadko osiągalna. Jej przejaw w ciągu dłuższego czasu oznacza stagnację. Nieobecność równowagi inspirowa potrzebę w kierunku osiągnięcia tej równowagi. Stabilny zrównoważony rozwój oznacza ilościowe i jakościowe zmiany pomiędzy czynnikami produkcji przy dotrzymaniu proporcjonalności zmian i pragnieniu otrzymywania maksymalnego efektu w trwałym okresie.

Pamiętać należy, że rozwój może następować tylko w warunkach zmian, zaś zmiany te muszą mieć charakter postępowy, czyli jako ich efekt powinny powstawać nowe jakości. Rozumienie to jest słuszne jedynie wówczas, gdy nowe jakości mają charakter pozytywny.

Teoria ekonomii w różnym stopniu i zakresie interesowała się środowiskiem przyrodniczym. Pierwszym zwartym systemem, który uwzględniał znaczenie przyrody, a głównie właściwości produkcyjne ziemi, był fizjokratyzm.

³ A. Woś, *Ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych*, Warszawa: PWN 1995.

⁴ B. Gołębiowska, B. Klepaczk, *Zmienność a równowaga – sprzeczność czy współzależność*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie” 2001, nr 76, s. 9-15, 13; B. Klepaczk, *Zrównoważony rozwój terenów wiejskich – wybrane aspekty teoretyczne*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 1, s. 8-13, 11.

Twórcy tego kierunku uznawali, że dobrobyt ludzi jest darem natury, a nowe wartości tworzy jedynie ziemia, wykorzystywana rolniczo, i to tylko w wielkich gospodarstwach. Najdoskonalszym sposobem kształtowania gospodarki społecznej jest porządek naturalny, wynikający z praw przyrody. Klasycy ekonomii (A. Smith, T. Malthus) uważali, że źródłem bogactwa jest praca, ale środowisko przyrodnicze może stanowić naturalną granicę wzrostu gospodarczego.

Zmieniające się warunki ekonomiczne i oczekiwania społeczne powodują, że w zarządzaniu przedsiębiorstwem, obok aspektów produkcyjnych, finansowych, marketingowych i innych, muszą być postawione cele w zakresie ochrony szeroko rozumianego środowiska oraz zdrowia i życia człowieka⁵. Ponadto – jak podkreśla Nahatko – we współczesnych warunkach gospodarowania czynniki ekologiczne powinny mieć priorytetowe znaczenie w zarządzaniu. One bowiem już aktualnie stwarzają największe zagrożenie dla bytu przedsiębiorstwa, a także wyznaczają kierunek postępu technicznego. Dla przedsiębiorstw byłoby właściwe, aby odpowiednie bodźce pochodziły z rynku, który wielokrotnie wywierał decydujący wpływ na przeprowadzenie zmian systemowych⁶. Przełoży to koszty dla środowiska na język rynku – ceny – i przyczyni się do przestrzegania zasady „zanieczyszczający płaci”, w myśl której jeśli ludzie postępują w sposób szkodliwy dla środowiska, to powinni ponosić koszty wyrządzonej szkody⁷.

Zasadniczego znaczenia nabiera tu właściwe przygotowanie do kreowania zmian i stan świadomości społecznej, którego odbiciem jest wprowadzanie odpowiednich regulacji prawnych służących zachowaniu cennych zasobów środowiska przyrodniczego – nieoznaczających wyłącznie ograniczeń powszechnego dostępu do nich – lecz także służących wskazywaniu właściwych działań i sposobów korzystania z nich. Ma to również swoje odzwierciedlenie w zakresie tworzenia koncepcji ekologicznego zarządzania przedsiębiorstwami.

⁵ S. N a h a t k o, *Podstawy ekologicznego zarządzania przedsiębiorstwem*, Bydgoszcz 2002.

⁶ Rynek celuje w zręcznym przeprowadzaniu systemowej zmiany. To dzięki rynkowi możliwa była rewolucja zarówno przemysłowa, jak i informatyczna. Odpowiednio wprężony, może prowadzić także do rewolucji przemysłowej, która zmierza do zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi. Kluczem do tego, by tak się działo, jest przerwanie dotowania przez rządy tych dziedzin, które szkodzą środowisku naturalnemu i opodatkowanie działalności szkodliwej. D. M. R o o d m a n, *Budowanie społeczeństwa przyjaznego środowisku*, w: *Raport o stanie świata. U progu nowego tysiąclecia*, red. L.R. Brown i in., Warszawa 2000, s. 220.

⁷ Tamże.

2. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH A POLITYKA AGRARNA

Koncepcja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, rozpatrywana i przyjęta w 2000 r. na VII Kongresie SERIA (Zamość–Lwów 2000), która może być podstawą nowego kierunku państwowej polityki agrarnej, na razie nie znalazła na Ukrainie żadnej realizacji. Analizując stan gospodarki kraju i w szczególności jej rolnictwa w kontekście rozwoju obszarów wiejskich, można dojść do wniosku o pogorszeniu ekonomicznej, ekologicznej i społecznej sytuacji w tej strefie. Zasadniczymi problemami uznania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich za główny kierunek państwowej polityki agrarnej są na dzień dzisiejszy nieprawidłowe traktowanie tego pojęcia przez struktury władne, nieobecność prawidłowej państwowej koncepcji mianowanego rozwoju i głównych politycznych, ekonomicznych i społecznych zasadniczych uwarunkowań jej realizacji. Zasadniczy problem w ogólnej stagnacji ekonomicznego rozwoju kraju polega na nadmiernym upolitycznieniu wszelkiej działalności gospodarczej na makroekonomicznym poziomie.

Polityka agrarna, rozumiana jako świadome i celowe oddziaływanie państwa na procesy gospodarcze i społeczne na obszarach wiejskich (produkcja, wymiana, podział, konsumpcja), z jednej strony jest uwarunkowana środowiskowo, z drugiej zaś powoduje skutki o pośrednim czy bezpośrednim znaczeniu dla środowiska. W kształtowaniu się relacji między polityką agrarną a środowiskiem przyrodniczym można wyodrębnić kilka etapów, różniących się głównymi problemami, powstającymi w tym obszarze, oraz podejściem ze strony polityki do ich rozwiązywania:

– etap ekspansji rolnictwa. Na tym etapie polityka agrarna traktowała środowisko jako uwarunkowanie gospodarki rolnej, cechy środowiska i jego jakość rozpatrywała pod kątem oddziaływania na produkcję rolną, na sposób produkcji i jej efekty;

– etap zagęszczania. Presja demograficzna i ekonomiczna na środowisko obszarów wiejskich prowadzi do przekraczania granic naturalnej chłonności środowiska. Polityka agrarna skupiała się na rozwiązywaniu problemów społecznych (agrarnych) na wsi i poszukiwaniu sposobów zwiększania produkcji rolnej;

– etap uprzemysłowienia rolnictwa. Z jednej strony efektem tych zmian jest wzrost produktywności ziemi i czynnika pracy, z drugiej – samo rolnictwo narusza równowagę ekologiczną i generuje zanieczyszczenie środo-

wiska, które jest potęgowane przez zanieczyszczenia pochodzenia przemysłowego;

– etap postępu biologicznego. Zwiększanie potencjału produkcyjnego roślin i zwierząt pociąga nasilenie wykorzystania przemysłowych środków produkcji, z których zwłaszcza środki pochodzenia chemicznego pogłębiają naruszenie równowagi i degradację środowiska;

– etap jakości i bezpieczeństwa żywności. Jakość i bezpieczeństwo żywności stają się szczególnie ważnymi celami polityki rolnej w sytuacji powszechnej wymiany międzynarodowej z pojawiającymi się przypadkami epidemicznych zagrożeń zdrowia i życia ludzi przez choroby zwierząt czy zanieczyszczenia pasz szkodliwymi odpadami i toksynami;

– etap zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, w którym za równie ważne i równorzędnie traktowane przez politykę gospodarczą wobec wsi i rolnictwa uznane są problemy ekonomiczne, społeczne i środowiskowe⁸.

3. ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH A AGROTURYSTYKA

W ramach dyskusji co do problemów zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich pojawiło się pojęcie turystyki zrównoważonej – takiej, której infrastruktura i formy z jednej strony odzwierciedlają dbałość o stan obecny i przyszłość środowiska przyrodniczego, a z drugiej – o rozwój ekonomiczny społeczności lokalnej (o ile jest ona rodzajem pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi) oraz zachowanie tożsamości kulturowej. W ramach turystyki zrównoważonej wyróżnia się następujące formy: turystyka wiejska; agroturystyka – turystyka w gospodarstwach rolnych; ekoagroturystyka – turystyka w gospodarstwach produkujących żywność metodami ekologicznymi, ekoturystyka – turystyka na obszarach chronionych⁹.

Obecnie w ramach zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich dużo uwagi poświęca się agroturystyce. Do najważniejszych cech ekologicznych tej formy turystyki można zaliczyć:

⁸ A d a m o w i c z, *Rola polityki agrarnej*.

⁹ R. K i s i e l, R. B i a ł o b r z e s k a, R. M a r k s, *Rola i miejsce agroturystyki w ekorozwoju wsi*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 2, s. 7-11.

- ochronę środowiska przyrodniczego przez promocję takich form turystyki, które są ekonomicznie produktywne, społecznie odpowiedzialne i przyjazne środowisku,
- podejmowanie działalności turystycznej i rolniczej w dostosowaniu do środowiska i krajobrazu,
- rozwój produkcji żywności o podwyższonych parametrach ekologicznych,
- rozwój infrastruktury wspierającej ekologiczne wzory turystyki (transport, wytwarzanie energii, gospodarka odpadami, ściekami, wodami itp.),
- utrzymanie integralności krajobrazu, wartości kulturowych oraz atrakcyjności miejscowości i okolicy¹⁰.

Agroturystyka zajmuje istotne miejsce w zrównoważonym rozwoju wsi, przyczyniając się do wzrostu gospodarczego analizowanych obszarów. Według Przychodzenia w dotychczasowych trendach turystyki wiejskiej dominuje orientacja ekonomiczna¹¹. Agroturystyka jest jednak nie tylko zjawiskiem gospodarczym, ale także czynnikiem rozwoju społecznego, istotnego z punktu widzenia ekorozwoju. Wpływa bowiem na zmianę standardu życia, motywuje do podnoszenia wykształcenia i kwalifikacji, kształtuje osobowość człowieka otwartą na innowacje, stymuluje ludzką twórczość, hamuje procesy migracji z terenów wiejskich i małych miast.

WNIOSKI

W świetle przedstawionych problemów, celem agrarnej polityki państwa dotyczącej zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich powinno być:

- kształtowanie warunków pracy i życia ludności wiejskiej, które pozwolą jej realizować cele ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe i społeczne: rozwój infrastruktury technicznej i społecznej, tworzenie warunków do rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej;
- przebudowa struktur sektora rolnego, tworząca przesłanki adaptacji rolnictwa do zmieniającej się sytuacji gospodarczej i społecznej: poprawa struk-

¹⁰ A. W i a t r a k, *Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr 1, s. 34-36.

¹¹ Z. P r z y c h o d z i e ń, *Ku anderagogicznej orientacji w turystyce wiejskiej*, w: *Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej – idee, działania i efekty. Materiały konferencyjne z VI Ogólnopolskiego Sympozjum Agroturystycznego, Lubniewice, 14-17 września 1998*, Kraków 1998.

tury obszarowej gospodarstw rolnych oraz ich modernizacja, polepszanie jakości produktów rolnych i ich przetwórstwa, wzmocnienie roli rolników na rynku produktów rolnych, wdrażanie postępu biologicznego;

– tworzenie warunków do rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów środowiska naturalnego oraz wiejskiego dziedzictwa kulturowego: ograniczenie szkodliwego wpływu rolnictwa na środowisko naturalne, ochrona terenów wiejskich przed negatywnymi skutkami oddziaływania przemysłu, upowszechnienie metod produkcji rolniczej, które są przyjazne środowisku, zagospodarowanie gruntów marginalnych (np. zalesianie gruntów rolnych), ochrona i promocja twórczości ludowej oraz obrzędów kultywowanych w poszczególnych regionach.

Niezbędne jest zakończenie zmian bazowych i zabezpieczenie zmian jakościowych w procesie reformy agrarnej. Logicznym zakończeniem i poważnym czynnikiem aktywizacji działalności ekonomicznej na obszarach wiejskich obiektywnie może być wprowadzenie na Ukrainie rynku ziemi w szerokim jego rozumieniu. Na szczególną uwagę zasługuje kontynuacja procesu reformowania przedsiębiorstw agrarnych drogą doskonalenia form organizacyjnych gospodarowania na gruncie własności prywatnej. Trzeba w miarę możliwości odnowić duże przedsiębiorstwa i rozwijać koncentrację i specjalizację drogą także kooperacji i integracji poziomej i pionowej. Przy tym na rynku trzeba przewidzieć także niszę dla małego biznesu – średnich i małych przedsiębiorstw. Szeroko należy stosować dzierżawę ziemi i majątku.

Bardzo potrzebne jest kreowanie odpowiedniego środowiska ekonomicznego dla funkcjonowania sektora agrarnego – sprzyjającego systemu kredytowania, opodatkowania, ubezpieczeniowego, giełdowego.

Niezbędne jest doskonalenie organizacji produkcji i zasobowego zabezpieczania na gruncie nowego typu stosunków ekonomicznych.

Należy ulepszyć system przygotowywania kadry różnego poziomu dla pracy w rolnictwie.

Społeczne przemiany na wsi powinny być adekwatne do zmian ekonomicznych i ekologicznych, co odpowiada zasadniczym warunkom zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, przy czym należy brać pod uwagę konieczność dywersyfikacji kierunków przedsiębiorczości na wsi (agroturystyka, rzemiosło etc.). Zasadniczo niezbędnym warunkiem sukcesywnego rozwoju wsi i rolnictwa jest stabilizacja bazy prawnej i ogólnej sytuacji politycznej w kraju.

LITERATURA

- A d a m o w i c z M.: Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 1, s. 8-13, 68-81.
- G o ł ę b i e w s k a B., K l e p a c k i B.: Zmienność a równowaga – sprzeczność czy współzależność, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie” 2001, nr 76, s. 9-15, 13.
- K i s i e l R., B i a ł o b r z e s k a R., M a r k s R.: Rola i miejsce agroturystyki w ekorozwoju wsi, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 2, s. 7-11.
- K l e p a c k i B.: Zrównoważony rozwój terenów wiejskich – wybrane aspekty teoretyczne, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 1, s. 8-13, 11.
- N a h a t k o S.: Podstawy ekologicznego zarządzania przedsiębiorstwem, Bydgoszcz 2002.
- P r z y c h o d z i e Ń Z.: Ku anderagogicznej orientacji w turystyce wiejskiej, w: Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej – idee, działania i efekty. Materiały konferencyjne z VI Ogólnopolskiego Sympozjum Agroturystycznego, Lubniewice, 14-17 września 1998, Kraków 1998.
- R o o d m a n D.M.: Budowanie społeczeństwa przyjaznego środowisku, w: Raport o stanie świata. U progu nowego tysiąclecia, red. L.R. Brown i in., Warszawa 2000.
- W i a t r a k A.: Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr 1, s. 34-36.
- W o ś A.: Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych, Warszawa: PWN 1995.
- Z a w o j s k a A.: Rola państwa w pobudzaniu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2(2000), z. 4, s. 26-31, 28.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS:
CONCEPTION AND REALITY IN UKRAINE

S u m m a r y

The social-economical situation needs the state policy in the sphere of the sustainable development of the rural areas formation. one of the directions of such policy is development of the agritourism. The state agrarian policy construction needs taking into account a lot of different goals closely connected one with other: labour and life conditions on the village establishment; agricultural sector structures rebuilding; conditions for the sustainable development of rural areas creation.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, zrównoważony rozwój, polityka agrarna.

Key words: rural areas, sustainable development, agrarian policy.